

KVASSAY JUDIT
KERÁMIA 10–11. SZÁZADI SÍROKBAN
RÉGI LELETEK, ÚJ LEHETŐSÉGEK

1. TÉMAVÁLASZTÁS, ADATGYŰJTÉS

Az előadás alapjául a 'Kerámia X–XI. századi sírokbán' című, 1982-ben készült bölcsészdoktori disszertáció szolgált. A dolgozat rövid, német nyelvű összefoglalása megjelent ugyan 1984-ben,¹ de a nyitrai szimpóziumszöveg nem tartalmazhatta azt, ami a kollégákat leginkább érdekelte: a bőséges, összehasonlító képanyagot. A jelen konferencián elhangzott előadás, és az annak nyomán készült kötet terjedelme sem bírta el a teljes dolgozatot, valamennyi képanyaggal. De – amint az alcím is jelzi – új lehetőség körvonalazódik.²

A dolgozat alap gondolata³ az volt, hogy a szűkebb időhatárok közt keltezhető síregyüttesek edénymellékletei alapján – ahol többnyire egész edények találhatók, amelyeken a technikát, a formát és a díszítést együttesen lehet megfigyelni – készüljön egy 'etalon', amely azután iránymutatóként szolgálhat a telepátásokon és a terepbejárásokon előkerülő X–XI. századi edénytöredékek meghatározásához; legfőképp a késő avar kori töredékektől való elválasztásukhoz. A disszertáció adatgyűjtése 1982-ben zárult. Ezt azért tartom fontosnak hangsúlyozni, mert a nagy adatközlések akkor még csak előkészítő fázisban voltak,⁴ azok segítségére nem támaszkodhattam. Így, a legfrissebb feltárások kerámialeleteit az ásatók szívessége folytán tanulmányozhattam, de a temetkezések elemzése még nem állt rendelkezésre. A részletes, modern publikációk elsősorban a temetők pontosabb időrendjének meghatározásakor hiányoztak. A dolgozat címe ugyan nem tartalmazza,⁵ de a téma evidenssége tette, hogy az anyaggyűjtést a Kárpát-medence egészére vonatkozóan végezzem el. Ezt a Magyar Tudományos

Akadémia Tudományos továbbképzési ösztöndíja és a Régészeti Intézet támogatásával szinte teljesen végre tudtam hajtani.⁶ Egyedül a jugoszláviai múzeumi anyag személyes átnézése maradt el. Az irodalmi adatgyűjtés ugyanis a tárgyak kézbevitelével, részletes leírásával és lerajzolásával egészült ki.

A dolgozat elemzése a 160 lelőhely adatait tárgyaló katalóguson alapszik. A katalógusba felvettem a szakirodalomban X–XI. századnak meghatározott, kerámiamellékletes temetkezések lelőhelyeit. Már Kiss Attila helyesbített néhány adatot;⁷ gyűjtésem során pedig újabb lelőhelyekről bizonyosodott be, hogy a kerámia más korból, illetve nem sírból származik, esetleg hogy csak a sírföldben talált töredékekről van szó. A szakirodalmi gyűjtésből származó adatok közül 12 bizonyult tévesnek, 58 esetben pedig már nem volt fellelhető a kerámia a múzeumok raktáraiban. Gyűjtésemet kiegészítettem a legújabb kutatások során előkerült, valamint az Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, néhány közöletlen anyaggal. Így, végül 90 lelőhelyről való, 381 darab edény elemzését végezhettem el.⁸

2. A X–XI. SZÁZADI EDÉNYMELLÉKLETES SÍROK ÉS
TEMETŐK ELTERJEDÉSE

A X–XI. századi edénymellékletes sírok a Kárpát-medence egész területén, minden temetőtípusban, mindenféle temetkezési szokással és leletanyaggal együtt fellelhetők. Amely vidékeken egyébként is sűrűsödnek a tárgyalt korszak temetői, azokon a területeken, természetesen nagyobb számban fordulnak elő edénymellékletes sírok is (1. kép). Ugyanakkor megfigyelhető, hogy

1 KVASSAY 1984.

2 Ez úton is szeretném köszönetemet kifejezni Révész Lászlónak, akinek szelid, ám kitaró unszolása nélkül nem vállalkoztam volna a téma fonáának újbóli felvételére.

3 Témavezetőm, dr. Torma István (MTA Régészeti Intézete, Topográfiai csoportvezető) határozta meg a disszertáció tematikáját.

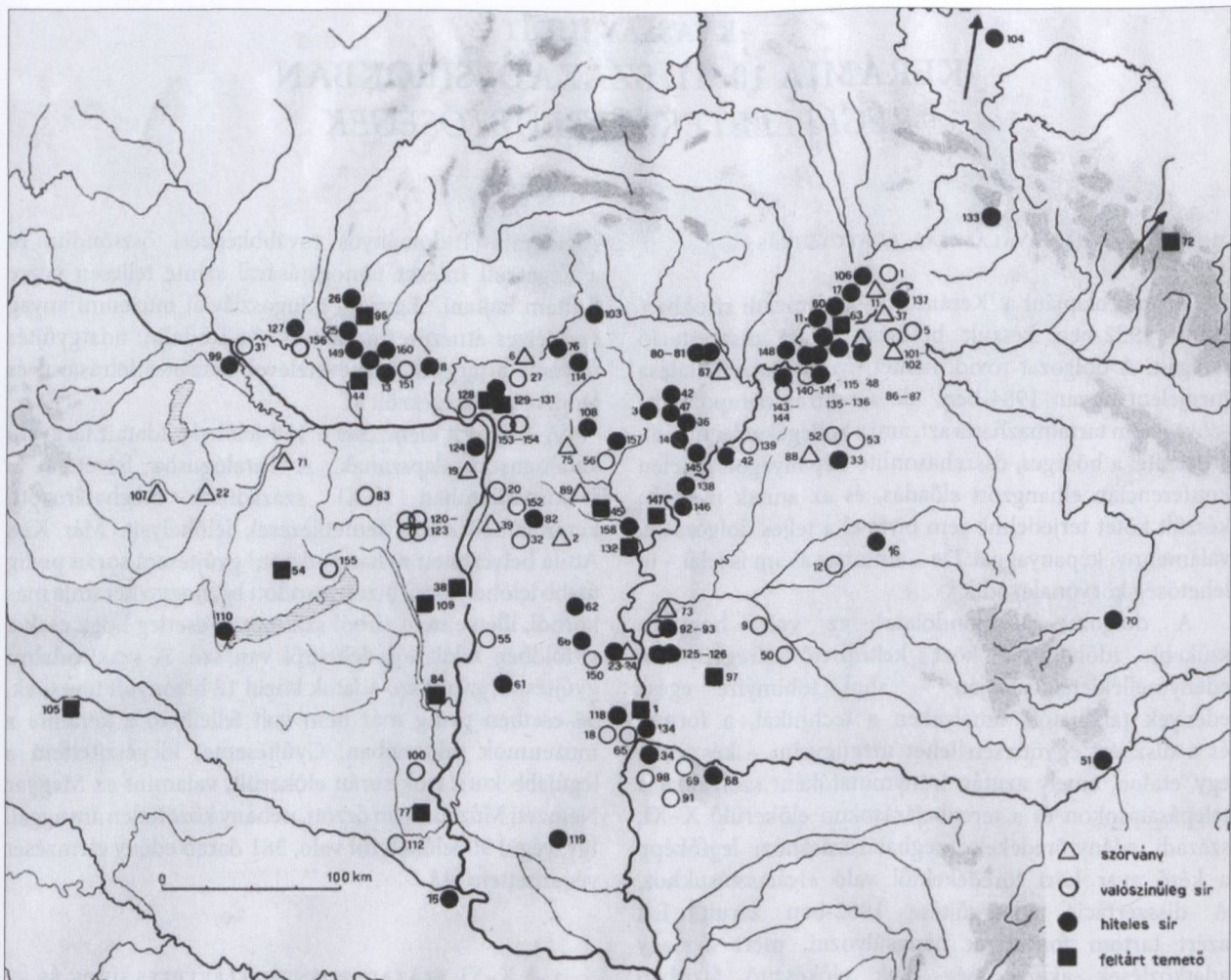
4 A 'Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga' sorozat 1. kötete: Baranya megye X–XI. századi sírleletei, Kiss Attila tollából, 1983-ban látott napvilágot. A sorozat 'Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei' címmel, Kovács L. és Révész L. szerkesztésében, 1996-ban élelt újjá.

5 A címből a 'Kárpát-medence', a 'honfoglalás' vagy a 'kora Árpád-kor' kifejezések nem véletlenül hiányoznak. Egy semleges címmel volt csak esély akkoriban arra, hogy engedélyt nyerjek a szomszédos országokban kiásott leletanyag tanulmányozására.

6 Kovács László szíves segítségével még a Kárpátokon kívüli legfontosabb leletgyűjtés, a Przemysl temető kerámiáiról is kaptam részletes, a publikációt kiegészítő adatokat.

7 Kiss 1969, 176, 11. lj.

8 A szlovákiai IX–X. századi temetők közül csak azokat vettem fel a gyűjtésbe, ahol a feltáró elkülönítette a két korszak sírjait egymástól. Valamennyi, erre az időszakra keltezett temetőnek a részletes elemzése meghaladta a dolgozat lehetőségeit. A témakörben azóta sem érzékelhető jelentős fronttörtés.

1. kép A X–XI. századi kerámia-mellékletes sírok lelőhelyei

1. Ágcsernyő, 2. Albertirsa, 3. Aldebrő, 4. Algyő, 5. Aranyosapáti, 6. Balassagyarmat, 7. Bánov (Bánkeszi), 8. Šarovce (Barssáro), 9. Békéscsaba, 11. Biel' (Bély), 12. Berekbőszörmény, 13. Bešeňov-Sírdúló (Besenyő), 14. Besenyőtelek, 15. Bihar (Bihar), 16. Bielo brdo, 17. Streda nad Bodrogom (Bodrogszerdahely), 18. Bordány, 19. Budapest-Óbudai szeszgyár, 20. Budapest-Pestszentlőrinc, 22. Csámig, 23–24. Csanytelek-Dilitor és Síróhegy, 25. Čápro (Csápor), 26. Čekej (Csekej), 27. Cesztve, 29. Csorna-Csatár, 31. Rovinka (Csölle), 32. Dabas, 33. Debrecen, 34. Deszk-J, 36. Dormánd, 37. Döge, 38. Dunaújváros, 39. Dunavarsány, 42. Eger, 44. Nové Zámky (Érsekújvár), 45. Farnos, 47. Füzesabony, 48. Gáva, 50. Gyula, 51. Alba Julia (Gyulafehérvár), 52. Hajdúdorog, 53. Hajdúsámson, 54. Halimba, 55. Harta, 56. Jászdózsza-Kápolnadomb, 60. Karos, 61. Kecel, 62. Kecskemét, 63. Kenézlő, 65. Kiskundorozsma, 66. Kiskunfélegyháza, 67. Kistokaj, 68. Kiszombor, 69. Klárafalva, 70. Cluj (Kolozsvár), 72. Krylos, 75. Lőrinci, 76. Ludányhalászi, 77. Majs, 80. Miskolc-Diósgyőr, 81. Miskolc-Repülőtér, 82. Monor, 83. Mór, 84. Mőzs, 86–87. Nagyhalász-Homoktanya és Zomborhegy, 88. Nagyhegyes, 89. Nagykáta, 91. Teremia Mare (Nagyteremia), 92–93. Nagytőke-Jámborhalom és Kökényzug, 96. Nitra (Nyitra), 97. Oroszáza, 98. Oroszlámos, 99. Rusovce (Oroszvár), 100. Palotabozsok, 101–102. Pap-Balázshegy és Sereshegy, 103. Prša (Perse), 104. Pezemyśl, 105. Ptuj, 106. Rad (Rad), 107. Répcevis, 108. Rózsaszentmárton, 109. Sárbogárd, 110. Sármellék, 111. Sárospatlak, 112. Siklósnagyfalu, 114. Sósartyán-Murárhegy, 115. Szabolcs-Petőfi u, 118. Szatymaz, 119. Sekiç (Szeghegy), 120–123. Székesfehérvár-Maroshegy – Móri út – Sóstó és Szarazrét, 124. Szentendre, 125–126. Szentes-Kossuth u és Szentlászló, 127. Sereď (Szered), 129–131. Szob-Ipoly menti országút – Kiserdő és Vendelin, 132. Szolnok-Ugar, 133. Szvaljava (Szojva), 134. Tápé-Malajdok, 135–136. Tímár I. és II, 137. Tiszabездé, 138. Tiszabura, 139. Tiszacsege, 140–141. Tiszaeszlar-Sinkahegy és Újtelep, 142. Tiszafüred, 143–144. Tiszalök-Fézekalja és Kisfástanya, 145. Tiszánána, 146. Tiszaroff, 147. Tiszasiüly, 148. Tiszatarodos, 149. Trnovec nad Váhom (Tornóc), 150. Tömörkény, 151. Velké Lovce (Újlót), 152. Üllő, 153–154. Vác-Derecske és Hétkápolna, 155. Veszprém, 156. Vozokany (Vezekény), 157. Visznek, 158. Zagyvarékas, 160. Űlány nad Žitavou (Zsitvafödemes).

mindenütt találhatók egymás közelében olyan temetők, amelyekben van, és amelyekben nincs edénymelléklet (néhány példa különböző tájegységekből: Nové Zámky (Érsekújvár) – Zemné (Szimő), Kenéz II. és I. temető, Timár – Rakamaz, Berekböszörmény – Magyarhomorog, Szentés-Szentlászló és Szentés-Nagyhegy, Majs – Ellend).

Ha az egyes temetőkön belül vizsgáljuk a kerámiamelléklet előfordulását, azt látjuk, hogy a temetők egy-egy – általában meghatározott időszakhoz köthető – részén sűrűsödnek (Bešeňov (Zsitva-Besenő), Halimba, Majs). A jelenség mögött álló – etnikai?, társadalmi?, hitbéli? – okok felderítése a többi lelettel, a temetkezési szokásokkal és az antropológiai vizsgálatokkal összehangolt kutatást igényel.

A kerámiamellékletes sírok zömét a X. század második fele és a XI. század első fele közti időre keltezik a kutatók. A X. századi temetkezések közül a század első felére csak a dunaujvárosi,⁹ a Cluj-i (kolozsvári),¹⁰ a tiszánánai,¹¹ a szolnoki és a tiszasülyi¹² sírokat helyezik az ásatók, illetve a közlők. A XI. századi kerámiamellékletes sírok közül teljes biztonsággal csak a halimbai¹³ temető legkésőbbi, a Rad-i (radi),¹⁴ valamint a Sekiç-i (szeghegyi)¹⁵ edények sorolhatók a század második felére. Az, hogy a X. század elejéről kevés a kerámiamellékletes sír, szorosan összefügg a régészeti kutatásoknak avval a problémájával, hogy eddig még nem sikerült kimutatni a honfoglaló magyarok nagy tömegeinek temetkezéseit a IX–X. század fordulójára és a X. század közepe közti időszakból. De a kevesebb lelet is mutatja, hogy ismerték az étel-ital útravaló adásának szokását. A XI. században a kerámiamellékletes sírok számának csökkenése összhangban áll a ténnyel, hogy a kereszténység terjedésével a pogány szokásokat kezdik elhagyni, ezek a XI–XII. század fordulójára el is tűnnek a temetkezésekből.

3. A X–XI. SZÁZADI EDÉNYMELLÉKLETES SÍROK ÉS TEMETŐK JELLEMZŐI, TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

Edénymelléklet valamennyi temetőtípusban egyaránt előfordul. A gazdagon eltemetett halottak (Bihar (Bihar),¹⁶ Majs,¹⁷ Tiszasüly) csakúgy vittek magukkal edénybe rakott ételt-italt, mint a szegényes mellékletekkel földbe helyezettek. Padmalyos (Bánov (Bánkeszi),¹⁸ Szolnok) és koporsós (Halimba, Orosháza¹⁹) sírba éppúgy tettek edényt, mint a lóval eltemetettek (Kecel,²⁰ Tiszaeszlár–Újtelep²¹) mellé. A halott nemét az összegyűjtött adatok valamivel kevesebb, mint felénél közölték. Ezek közt legtöbb a nő (98), jóval kevesebb a gyermek (73), és ennél is kevesebb a férfi (47). A temetkezések kb. felénél helyeztek *csak* edényt a sírba. Itt viszont a férfiak vezetnek; a 47-ből 24-nek nem volt más melléklete. A nőkkel – 18 eset kivételével – temettek más tárgyakat is. A gyerekek esetében ez a szám 32.

A mellékletek közt a X–XI. századi sírokra jellemző valamennyi fegyver, ruhadísz, ékszer, viseleti tárgy és eszközféle, valamint a rituális szokásokkal összefüggő tárgyak és pénzmelléklet egyaránt megtalálható.

Tettamanti Sarolta megállapította,²² hogy a Dunától északra és nyugatra eső területeken elsősorban a halott lába, a Kárpát-medence többi részén pedig feje mellé tették az edényt. Gyűjtésem adatai az övével egyező arányokat mutatnak. Kivétel csak a halimbai 247. és a Nitra-i (nyitrai) 14. sír,²³ ahol a jobb kar, valamint az orosházi 374. sír, ahol a bal kar mellé helyezték a kerámiát. Az edényeket a sír fenekén vagy legfeljebb néhány centiméterrel felette találták. Az ettől eltérő esetekben (Halimba, Majs, Szentés–Szentlászló²⁴) bolygatás nyomait lehetett megfigyelni. Kivéve a szolnoki padmalyos sírokat, ahol a mellékleteket a padkára helyezték.

9 BÓNA 1971, 175.

10 KOVÁCS 1942, 117.

11 Dienes István közöletlen ásatása, MNM Adattára IV. 65/1962.

12 A dolgozat anyaggyűjtésekor a két lelőhelyről még csak Madaras L. szóbeli közlése állt rendelkezésre, azóta ld. MADARAS 1996, 72.

13 TÖRÖK 1962.

14 MIROŠAYOVÁ 1982.

15 SZÁSZ 1911.

16 KARÁCSONYI 1903.

17 KISS 1982, 80.

18 Bánov: TOČIK 1968, 9–17.

19 DIENES 1965, 158–159.

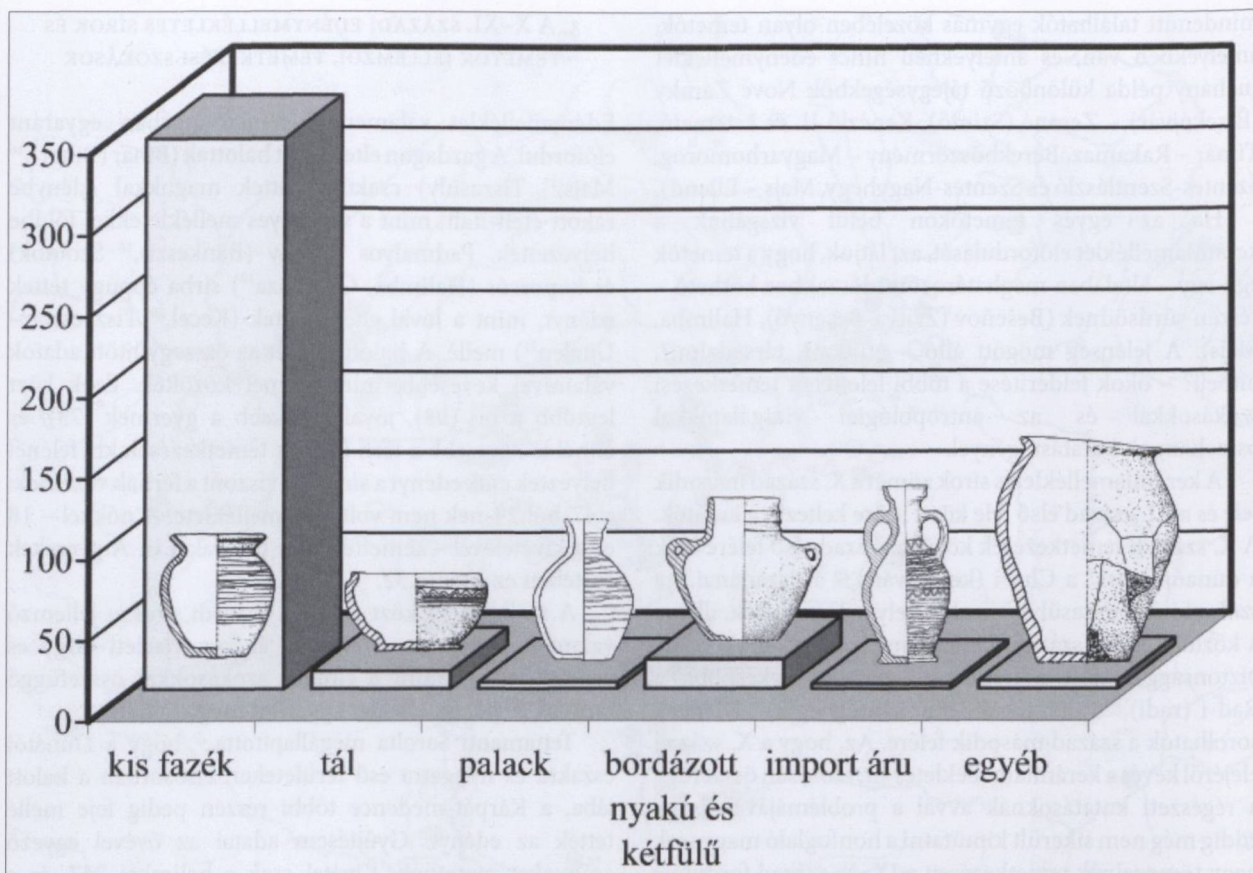
20 FETTICH 1937, 105.

21 Fettich N. és Párducz M. közöletlen ásatása, MNM Adattára 29.T.I.

22 TETTAMANTI 1975, 104.

23 ČAPLOVIČ 1954, 9.

24 SZÉLL 1941, 238.

2. kép A X-XI. századi sírokba helyezett kerámia típusok gyakorisága

Jellemző módon egy edényt tettek a sírba. Az ettől eltérő esetekben nem hiteles megfigyelési körülmények között találtak a leletekre (Dabas,²⁵ Kecel, Tiszabura²⁶), vagy felmerült a bolygatás gyanúja (Halimba 345. sír). A Čápor-i (csápori),²⁷ a Rusovce-i (oroszvári)²⁸ és a Čakajovce-i (csekeji)²⁹ temetőekben azonban több esetben előfordult, hogy kettő – az utóbbinál három – edényt is találtak a sírokban.

A halottak mellé elsősorban kisméretű fazekakat helyeztek – ezekből majdnem kilencszer annyit találni, mint az összes többi edénytípusból együttvéve (2. kép). A sírokban talált edények méreteiből és típusaiból egyértelműen megállapítható, hogy asztali kerámiát tettek a halottak mellé: kisméretű, fazék alakú edényeket, tálakat és folyadéktartó edényeket; a főző- (nagyobb

fazekak, bográcsok³⁰) és a tárolóedények hiányoznak a sírokból. (Az „asztali kerámia” megfogalmazás nem bizonyult szerencsés választásnak. Mindössze annyit kívántam érzékeltetni, hogy a sírokba helyezett kis fazekak átlagos, 10–12 centiméteres magassága alatta marad a településeken általában előforduló fazekak magasságának. Mai használati tárgyakkal összevetve arányaik úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a pohár és a főzőfazék magassága.) Mit tartalmazhattak az edények? A kisebb, pohárszerűekben és a palackfélékben (pl. a bordázott nyakú és a kétfülű edényekben) minden bizonnyal italt készítettek a halott mellé. A tálaknál és a fazekaknál inkább ételre gondolhatunk. Ezt látszik alátámasztani a kolozsvári 3. sír, ahol malaccsontok voltak az edényben. Kevés esetben fordult elő, hogy

25 LENHOSSÉK 1878, 123.

26 HORVÁTH 1934, 143.

27 Čápor: TOČIK–PAULÍK 1979.

28 Magda Pichlerová ásatása 1974, a közöletlen anyagot az ásató szíves engedélyével tanulmányozhattam.

29 Mária Rejholcová folyamatban lévő feltárásának közöletlen leletei válogatását a feltáró szíves engedélyével tanulmányozhattam. Azóta ld. REJHOLCOVÁ 1995, 22–23.

30 A disszertáció egyik bírálója, Fodor István hívta fel a figyelmemet két – akkor még közöletlen – feltárára, ahol a sírföldben találtak bogrács-töredéket. A hasonló leleteket azonban a dolgozat anyaggyűjtésében nem tudtam figyelembe venni, ugyanis – elsősorban a régebbi feltárások esetében – a sírbontások megfigyeléseinek leírásai alapján általában nem volt eldönthető, hogy az edénytöredék véletlen folytán keveredtek-e a sírföldbe, vagy a temetési rítus részét képezte-e sírba helyezésük?

állatcsontot és edényt egyaránt találtak a sírban (Algyő,³¹ Füzesabony,³² Przemysl,³³ Szabolcs,³⁴ Szolnok). Természetesen azt a lehetőséget is figyelembe kell venni, hogy az állatcsont nem ételmelléklet maradványa, hanem más rituális jelentőséggel bírt.

4. A X–XI. SZÁZADI SÍROKBÓL SZÁRMAZÓ EDÉNYEK JELLEGZETESSÉGEI

Az edények készítményi módja egységes képet mutat: apró kavicszemekkel kevert agyagból, hurkatechnikával felépítettek, külön agyagréteggel simított felületűek, a simítást és a díszítést kézikorongon végezték, közepesen égtek ki.³⁵ Mindössze négy kézzel formált és kettő korongolt darab tér el az általános képtől. Az utóbbiak egyértelműen bizánci,³⁶ illetve mediterrán-vidéki³⁷ termékek. A kézzel formált edények közül három nem hiteles feltárásból,³⁸ egy pedig avar temető területén³⁹ került elő.

A X–XI. századi temetőkben fellelt edénytípusok száma igen alacsony. Zömmel kisméretű fazekakat, kevés tálat és néhány különleges típusú edényt helyeztek a sírokba. A fazekak magassága 6 és 21 centiméter között változik, leggyakoribb a 10–12 centiméteres. Az edények a magasság felénél vagy valamivel fölötte a legszélesebbek. Öblük átmérője általában a magassággal egyező méretű, vagy meghaladja azt. Peremük átmérője is megközelíti a magasságot, de inkább valamivel kisebb. Ugyanakkor fenekük mérete 7 cm körül mozog. Ezen arányokból fakad, hogy a fazekak zömök formájúak. Nyúlánkabb alak – ahol a magasság mérete meghaladja az öböl átmérőjét – csak 30%-uknál található. Ritka a csonkakúp formájú fazék, ahol a perem átmérője nagyobb, mint a magasság és ez egyben az edény legszélesebb része (Halimba, Majs, Nyitra, Tímár⁴⁰ temetőkben fordulnak elő ilyen példányok). A perem kiképzése rendkívül változatos. Leggyakoribb a rövid, enyhe ívben, kb. 45°-os szögben kihajló, lekerekített szélű. De megtalálható a vízszintesen

kihajló és a tölcseresen kifelé szélesedő perem is. A legtöbb variációt a perem szélének kialakításánál láthatjuk: a már említett lekerekített után a kifele lejtően ferdeire levágott szél a legelterjedtebb – amit sokszor körbefutó hornyolat tagol –, de előfordul a függőlegesen vagy a nyak felé lejtően ferdeire levágott és az elvékonyodó szél is. Ha kis számban, de feltűnik a belső oldalán enyhén homorú, azaz fedőhornyos perem. A fazekak nyaka igen rövid, általában csak törésvonal a perem és a váll közt. Kiválik néhány darab, melynek nyaka hosszabb, erősen ívelt és a válltól – valószínűleg a simítófa benyomódása okozta – körbefutó mélyedés választja el. Ehhez a nyak felé lejtően levágott, körbefutó hornyolattal tagolt perem járul (pl. Szob–Kiserdő,⁴¹ Tiszatardos,⁴² Halimba és két szőrvány Radról). Jellemző a fazekakra, hogy válluk és öblük erősen, oldaluk enyhén domború. Ez növeli a zömök arányok hatását. Ettől egyrészt a peremüknél legszélesebb, másrészt a nyúlánkabb formájúak térnek el: ezek a váll csapott, gyengén öblösödnek. Az oldala kevés darabnak egyenes vagy homorú. A fazekak alja általában enyhén homorú, gyakran peremes. Több darabon megfigyelhető a korongalátét falenyomata, a tengelyrúd okozta kerek bemélyedés vagy az alátét javítását jelző szögek nyoma. Nagyjából egyharmaduknál található – változatos formájú – fenékbélyeg. A legkülönlegesebb az egyik berekböszörményi⁴³ fazék sajnos igen elmosódóan kidomborodó, palmettára emlékeztető alakú bélyege. Előkerült a halimbai és a majsi temetőből két-két olyan edény, amelyek arányait tekintve a tálakhoz állnak közel: igen alacsonyak (6–7 cm), szájátmérőjük viszont széles (8–12 cm), de a fazekakhoz hasonlóan kiképzett peremük, nyakuk és válluk van. A nyúlánkabb típusú fazekak közül kiválik néhány darab (Halimba, Csápor, Úlány nad Žitavou (Zsitvafödemes)⁴⁴) erősen csapott vállával és a magasság fele alatti legnagyobb kiszélesedésével.

Tálat mindössze 11 esetben helyeztek a halott mellé. Az 5–10 cm magas, 7–17 cm peremátmérőjű darabok

31 Kürti Béla, a dolgozat anyaggyűjtésekor még közöletlen feltárása leleteit az ásató szíves engedélyével tanulmányozhattam. Azóta ld. KÜRTI 1980.

32 FOLTIN 1887, 120–121.

33 KOPERSKI-PARCZEWSKI 1978.

34 Kovács László, a dolgozat adatgyűjtésekor még közöletlen feltárása leleteit az ásató szíves engedélyével tanulmányozhattam. Azóta ld. Kovács 1994.

35 A készítés technikájára vonatkozó megfigyeléseim teljesen egybevágtak Parádi Nándornak az Árpád-kori edények technikai vizsgálata során tett megállapításaival. PARÁDI 1959, 29–43. Azóta megindult a korszak kerámiáinak archaeometriai vizsgálatai, pl. Szilágyi–Szakmány–Wolf 2006, amelyek részben megerősítik a korábbi makroszkópos vizsgálatok eredményeit, részben árnyalják azokat.

36 A közismert sósárhartyáni amfora.

37 Algyő–258. kútkörzet, 27. sír korsója.

38 Deszk J temető 12; Kiszombor E temető 21; Harta–Miklapusza 3. sír.

39 Visznek–Kecskehegy 35. sír.

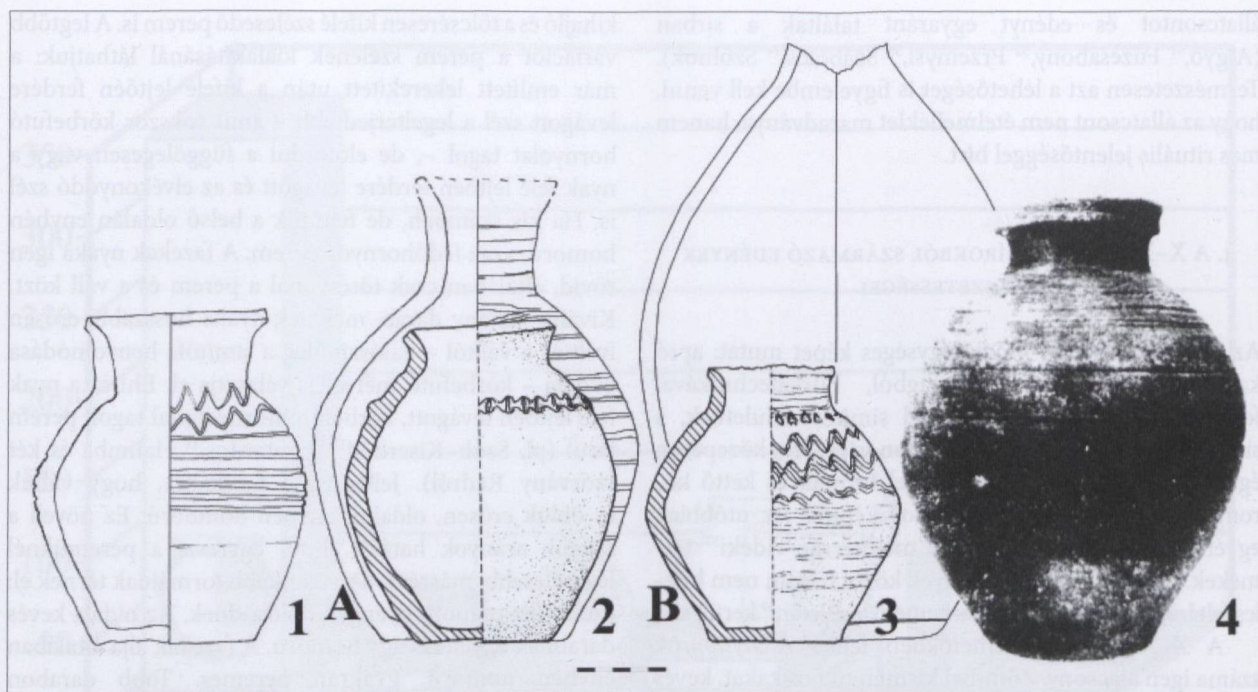
40 Kovács László, a dolgozat adatgyűjtésekor még közöletlen feltárása leleteit az ásató szíves engedélyével tanulmányozhattam. Azóta ld. Kovács 1988.

41 BAKAY 1978, 27.

42 Közöletlen lelet, MNM NK 11/1948.1; a lelőhelyet említi FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, 1143–1144. lelőhely.

43 Berekböszörmény–Pál-dombja, Mesterházy Károly leletmentése 1967. A dolgozat adatgyűjtésekor közöletlen leleteket az ásató szíves engedélyével tanulmányozhattam.

44 LIPTÁKOVÁ 1963.

3. kép Különleges edények. Palackok: A. Halimba (911. sír), B. Bordány, 1. Halimba (89. sír), 2. Csekej, 3. Szatymaz, 4. Krylos

közt a legegyszerűbb a nyitrán talált tégely alakú. A legtöbb tál csonkakúp formájú. A másik jellegzetes alak oldala íves, alj fölött erősen szűkülő, amihez behúzott peremszél társul. A tálak peremeinek szélei vízszintesen vagy függőlegesen, kifelé vagy befelé lejtően ferdére levágtak, néha körbefutó hornyolattal tagoltak. Az egyik ívelt oldalú szobi darab pereme kissé behúzott.

A dolgozatban 'Különleges típusú edények' cím alatt került bemutatásra minden egyéb, az első két csoportba nem sorolható lelet, mint pl. a *palackok*, a *bordás nyakú* és a *kétfülű edények*. Az adatgyűjtés lezárásáig összesen 27 ilyen darab volt ismeretes. Az utóbbi két csoporttal, eredetük és rendeltetésük meghatározásával már oly sokat foglalkozott a szakirodalom a disszertáció megjelentéig is, és még többet azóta, hogy csak ismétlésekbe lehet bocsátkozni. Abban egyetértenek a kutatók: ezek a kerámiaformák a honfoglaló magyarokkal jelennek meg a Kárpát-medencében. Az összes többi lelet tulajdonképpen a maga nemében egyedülálló. A Sárbo-gárd-Tringer-tanyán⁴⁵ feltárt lósír edénymelléklete minden szempontból eltér a X-XI. században szokásostól. Már a dolgozat írásakor is késő avar temetőben véltem párhuzamát megelni.⁴⁶ A Bordányban talált, kézikorongon formált, barna, polírozott felületű,

töredékesen is 32 cm magas palack leginkább a IX. századi darabokra emlékeztet. A bizonytalan lelőköriülmények⁴⁷ miatt azonban nem üdvözölhetjük, mint a klasszikus palacktípus képviselőjét a honfoglaláskor leletei közt. Így a halimbai 911. sír lelete tekinthető az egyedüli hiteles palacknak. A különleges edények közt tárgyaltam azokat a darabokat (Halimba, Szatymaz,⁴⁸ Krylos⁴⁹), amelyek jellemzője, hogy a sírokban talált edények átlagánál magasabbak (15–24 cm), gömbös, a magasság felénél legöblösebb testükön széles, hengeres nyak ül és enyhén kihajló peremük szélét függőlegesre vágják le. Mindhárom darab díszített: a leggyakoribb, vállon hullámvonallal induló, és a testen sűrűn bekarcolt vonalban folytatódó mintával. Ebbe a csoportba sorolható a csekeji edény is, habár nyaka rövidebb és peremét kifelé lejtően ferdére vágják. A legkülönlegesebb rajta díszítése: vállán ujjbenyomkodással tagolt borda fut körbe (3. kép). A csoportnak a 'váza alakú edények' nevet adtam, arra utalva, hogy formájuk leginkább egy sematikusan ábrázolt virágvázára emlékeztet. (A palackokra hasonlító testük alapján a széles szájú palack nevet adnám ma inkább nekik.) Az avar kori palackok közt is található hasonló változat.

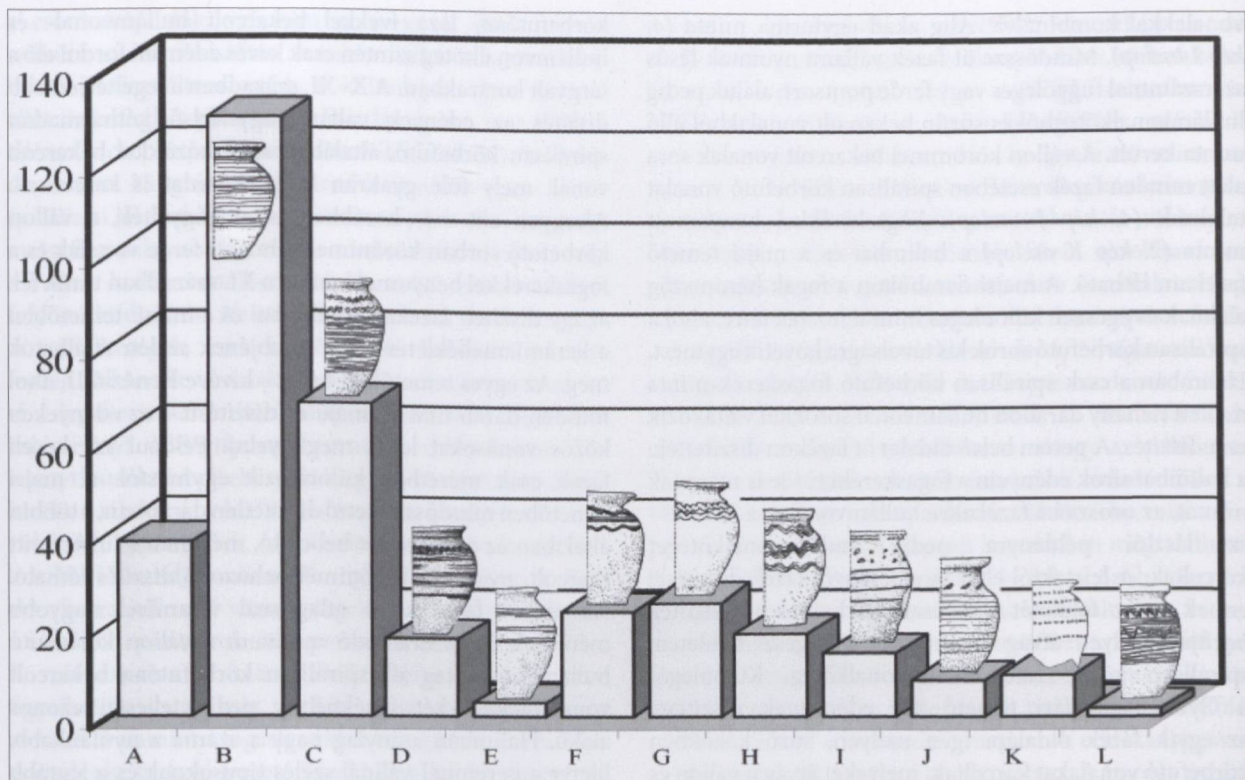
45 K.ÉRY 1968.

46 Cs. Sós 1973, 71.

47 DIENES 1956, 38.

48 Közöletlen lelet, Móra Ferenc Múzeum Szeged, 53.193.1; a lelőhelyet említi FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962, 954. lelőhely.

49 PASTERNAK 1937, 140.

4. kép X-XI- századi sírok kerámiamellékletei jellemző díszítései

A kerámiamellékletek kis hányada díszítetlen. Kiugróan leggyakoribb az edény egész testén spirálisan körbefutó bekarcolás, amelynek sűrű, egymást metsző vonalai a vállat teljesen beborítják. Gyakori még a vállon hullámvonalban induló, majd sima vonalban folytatódó díszítés. Az ettől eltérő minták (hullámvonal- és vonalkötegek, ezek kombinációi, bebökött pontok, ferdén bekarcolt vonalak stb.) száma összesen nem éri el a legelterjedtebb díszítési mód számát (4. kép). A díszítések valamennyi edénytípuson egyaránt előfordulnak. A kerámia díszítését a készítés technikája határozza meg: az edények végső simítását, így díszítését is kézikorongon végezték. Ennek megfelelően, a korong forgása adja, hogy a bekarcolt vonalból, vonalkötegből, hullámvonalból, hullámvonalkötegből, a bebökött pontokból, a körömmel karcolt vonalokból vagy a kerékkel benyomott mintából álló díszítés egy sorban, vagy az egész testen spirálisan fut körbe. Ettől eltérő technikát egyedül egy fűzesabonyi darabon alkalmaztak: a körbefutó sorban bekarcolt hullámvonal és bebökött pontok alatt szintén bebökött pontokból zeg-zug minta sávja következik. Amint a 3. képről leolvasható, a X-XI. századi sírok kerámiamellékleteinek elenyésző hányada díszítetlen (4. kép A oszlop). Ezek közt fazekak, tálak és különleges formájú edények egyaránt előfordulnak. Kiugróan a fazék vállán vagy felső kétharmadán,

ritkábban az edény egész testén spirálisan körbefutóan bekarcolt vonal (4. kép B oszlop). Sok darabra jellemző, hogy a vállat teljesen beborítják a sűrű, egymást metsző sorok. A vonalak szélessége, a bekarcolás mélysége változó. Fazekakon, tálakon – az egyik oroszvári példánynál a tál belső oldalán – és különleges típusú edényeken egyaránt alkalmazták. Gyakori, hogy a spirálisan körbefutó vonallal díszített edény vállára egy sorban, vagy kéthárom fordulattal spirálisan körbefutóan hullámvonalat karcoltak (4. kép C oszlop). Fazekakon és különleges típusú edényeken látható ilyen díszítés. Mindössze 6 fazéknál fordul elő, hogy a hullámvonal fölé is karcoltak vonalat. A fentebb leírt díszítésnek változata – amikor a vállra hullámvonalköteget karcolnak – már jóval kevesebb darabon, és csak fazekakon fordul elő (4. kép D oszlop). Csupán két esetben karcolták a hullámvonalkötegeket a vonalakra. Mindössze három fazékra karcoltak spirálisan körbefutó vonalköteget (4. kép E oszlop). Kevés az olyan fazék, ahol a vállon körbefutó hullámvonalköteget vagy hullámvonalkötegeket spirálisan körbefutó vonalkötegek követik (4. kép F oszlop). Ezen belül pedig csak háromnál helyezték el váltakozva a vonal- és hullámvonalkötegeket.

Néhány fazekat és különleges típusú edényt díszítettek csak hullámvonallal (4. kép G oszlop) vagy hullámvonalköteggel (4. kép H oszlop). Igen változatosan alkalmazták a bebökött pontokat, általában bekarcolt

vonallal kombinálva. Alig akad egyforma minta (4. kép I oszlop). Mindössze öt fazék vállaira nyomtak fésűs szerszámmal függőleges vagy ferde pontsort, alájuk pedig hullámvonalkötegből és sűrűn bekarcolt vonalokból álló minta került. A vállon körömmel bekarcolt vonalak sora alatt minden fazék esetében spirálisan körbefutó vonalat találunk (4. kép J oszlop). Fogaskerékkal benyomott minta (2. kép K oszlop) a halimbai és a majsi temető fazekain látható. A majsi darabokon a fogak háromszög alakúak és egészen különleges mintát hoztak létre, ahol a spirálisan körbefutó sorok kis távolságra követik egymást. Halimbán a csak spirálisan körbefutó fogaskerék-minta mellett néhány darabon hullámvonal sorokkal váltakozik ez a díszítés. A perem belső oldalát öt fazékon díszítették: a halimbai sírok edényein a fogaskerékkal ide is nyomtak mintát, az oroszvári fazekakra hullámvonalat, a Szentes-szentlászlói példányra pedig hullámvonalköteget karcoltak. A leirtaktól eltér egy besenyői fazék díszítése: ennek egész felületét spirálisan körbefutó vonalköteg borítja, melyet átvág a szintén az egész felületen, spirálisan körbe futó hullámvonalköteg. Különleges a Gyula-téglagyári temető két edényének díszítése: az egyik fazék oldalára igen mélyen, sűrű közökben körbefutó vonalakat karcoltak, melyeket átvág a vállon és az öblön körbefutó hullámvonalköteg (4. kép L oszlop). A másik darab peremének szélét pedig bevagdosták.

A X–XI. századi sírokban a leggyakoribb a kisméretű fazék, amelyen a díszítés valamennyi változata megtalálható. Tálak csak a terület északi részén (Rusovce (Oroszvár), Nitra (Nyitra), Szob), valamint Halimbán kerültek elő. Leggyakrabban spirálisan körbefutó vonalat karcoltak rájuk. A különleges edénytípusok közül csak a bordázott nyakúak és a kétfülű edények elterjedése értékelhető, mert a többiből csak néhány darab ismert. Az említett típusok szintén a terület északi részén, elsősorban a Felső-Tisza vidékén fordulnak elő. A fazék alakú, bordázott nyakú példányok a dunántúli nagy köznépi temetőkből (Halimba, Majs, Rusovce (Oroszvár)) ismertek. A bordázott nyakú és a kétfülű edényeknek a fele díszítetlen, a többire viszont változatos mintákat karcoltak. A különféle díszítések általánosan elterjedtek, nincs különbség a Kárpát-medence egyes területei közt. (Kivétel a majsi temető edényeinek háromszög alakú fogaskerékkal benyomott mintája, mely másutt nem fordul elő.) Időben már határozott tendenciák figyelhetők meg. A későavar korra jellemző spirálisan körbefutóan bekarcolt vonalköteg, a hullámvonal- és vonalköteg váltakozásával kialakított minta, a függőlegesen bebökött pontsorok és a perem díszítése a X–XI. században ritka; a pontsort pedig a X. századra keltezett sírok kerámiamellékletein találhatjuk meg: A IX. századra jellemző, az egész felületet beborító, spirálisan

körbefutóan, laza ívekkel bekarcolt hullámvonal- és hullámvonalköteg szintén csak kevés edényen fordul elő a tárgyalt korszakban. A X–XI. században a legelterjedtebb díszítés az edények vállán vagy felső kétharmadán spirálisan körbefutó, általában sűrű közökkel bekarcolt vonal, mely fölé gyakran hullámvonalat is karcolnak. Ahogyan azt már korábban is megfigyelték, a vállon körbefutó sorban körömmel behúzott ferde vonalak és a fogaskerékkal benyomott minta a XI. században tűnik fel: az így díszített fazekak a halimbai és a majsi temetőben a kerámiamellékletes sírok tömbjének szélén találhatóak meg. Az egyes temetőkön belül – kivéve Kenéz II, ahol minden darab más formájú és díszítésű – az edényeken közös vonásokat lehet megfigyelni. Például két keceli fazék csak méretben különbözik egymástól. A majsi temetőben mindössze kettő díszítetlen darab van, a többin általában az egész testet beborító, mélyen a felületre vitt (karcolt, nyomott, körömmel behúzott) díszítés látható. Az algyői fazekak az átlagosnál valamivel nagyobb méretűek és az uralkodó motívum a vállon körbefutó hullámvonalköteg alá spirálisan körbefutóan bekarcolt vonalköteg; a két fenékbélyeg pedig teljesen azonos alakú. Halimbán aránylag nagy a száma a nyúlánkabb, illetve a peremnél-vállnál széles típusoknak és a legtöbb darabon spirálisan körbefutó vonal látható. A nyitrai temetőben a fazekak a IX. századi darabokra emlékeztető nyúlánkabb alakúak és egyenetlen ívekkel bekarcolt hullámvonallal díszítettek. Az elmondottak alapján az látszik valószínűnek, hogy az egyes közösségeket egyszerű technikával készült kerámiával helybeli fazekasok látták el, akik az általánosan elterjedt – és épp a technika egyszerűségéből fakadóan nagy területeken igen hasonló – formát és díszítést az illető közösség hagyományainak megfelelően módosították.

Összefoglalva a főbb jellemzőket elmondható, hogy a X–XI. századi sírokban talált edények készítési módja egységes (apró kavicszemekkel kevert agyagból, kézikorongon felépített, kívül-belül külön agyagréteggel simított közepesen kiégetett), amitől mindössze négy kézzel formált és két korongolt darab tér el. Az utóbbiak egyértelműen import termékek. A kézzel formált edények közül három nem hiteles feltárásból, egy pedig avar temetőben került elő. A tárgyalt darabok méretei és típusai alapján a főző- és a tárolóedények hiányoznak a sírokból. Zömmel kisméretű fazekakat, kevés tálát és néhány különleges típusú edényt helyeztek a sírokba. A fazekak zömök formájúak, csak kb. egyharmaduknál található nyúlánkabb alak, a csonkakúp forma pedig elenyészően kevés. A perem kiképzése rendkívül változatos. A fazekak alja általában mutatja a kézikorong-alátét nyomát, nagyjából egyharmaduknál található – változatos formájú – fenékbélyeg. A tálak két fő jellegzetes formája

a csonkakúp alak, valamint az íves, alj fölött erősen szűkülő oldal kialakítás, amihez behúzott peremszél társul. A legváltozatosabb a különleges típus címszó alatt összefoglalt palackok, a bordás nyakú és a kétfülű edények csoportja. A kerámiamelléletek kis hányada díszítetlen. Kiugróan leggyakoribb az edény egész testén spirálisan körbefutó bekarcolás, amelynek sűrű, egymást metsző vonalai a vállat teljesen beborítják. Gyakori még a vállon hullámvonalban induló, majd sima vonalban folytatódó díszítés. Az ettől eltérő minták (hullámvonal- és vonalkötegek, ezek kombinációi, bebökött pontok, ferdén bekarcolt vonalak stb.) száma összesen nem éri el a legelterjedtebb díszítési mód számát. A díszítések valamennyi edénytípuson egyaránt előfordulnak. Az edénytípusok térbeli elterjedése egyenletesnek mondható, kivéve a tálakat és a kétfülű edényeket, amelyek az északi vidékekre jellemzőek. A díszítésmódok változásában inkább időrendi tendenciák figyelhetők meg: a késő avar korra jellemző vonalkötegekből kialakított minták, a bebökött pontsorok és a perem díszítése leginkább a X. századra és a XI. század elejére keletezett darabokon figyelhetők meg, míg a körömmel bekarcolt ferde vonalak, valamint a fogaskerékkel benyomott minta a XI. századra keltezhető temetőrészekben tűnik fel először. Az egyes temetőkön belül általában közös vonásokat lehet megfigyelni az edényeken

5. A VII–IX. ÉS A X–XI. SZÁZADI SÍROK KERÁMIAMELLÉLETEINEK ÖSSZEVETÉSE

A késő avar kor és a IX. század temetőiben igen gyakori melléklet az edény, és nem ritka, hogy két-három darabot is helyeztek egy-egy sírba. A késő avar korban a kézzel formált, a kézikorongon felépített és a korongolt edények egyaránt megtalálhatók. A IX. századból csak kézikorongon készült kerámiát ismerünk. A VII–VIII. századi *fazekak* általában nyúlánkak, válluk és öblük alig domborodik. A IX. században e mellett a forma mellett egyre több a széles perem- és vállátmérőjű, a fenék felé erősen szűkülő darab. A kihajló vagy tölcselesen kifelé álló perem széle a VII–IX. században általában szélesen, kifelé lejtően ferdére levágott. Elterjedtek a változatos formájú fenékbélyegek. Az edény egész testén spirálisan körbefutóan bekarcolt vonalköteg (a IX. században a hullámvonal és hullámvonalköteg), az önmagába visszatérő körbefutó hullámvonal- és vonalkötegek váltakozásával kialakított minta, a függőlegesen bebökött pontsorok és a perem díszítése a jellemző. A késő avar

korban a bepecsételés is elterjedt. Ha ritkán is, de megjelenik az edény egész testén spirálisan körbefutóan bekarcolt egyes vonal. Habár a X–XI. században is általánosan elterjedt a kerámiamelléklet adásának szokása, mégsem alkalmazták oly gyakran, mint az előző korszakokban. A fazekak kizárólag kézikorongon készültek, zömökek, kihajló peremük széle többnyire lekerekített, oldalukat általában sűrű sorokban, az edény egész testén spirálisan körbefutó vonallal, esetleg vállukat hullámvonallal díszítik. Az ilyen típusú fazék a tárgyalt korszakban a Kelet- és a Nyugat-európai anyagra egyaránt jellemző. A Kárpát-medence északi részén viszont a IX. századi formák és díszítésmódok uralkodnak a X–XI. században is, ahogy az például a besenyői és a nyitrai temetők fazekainál látható. *Tálak* a VII–IX. században éppoly ritkán kerültek sírba, mint a X–XI. ben. Valamennyi, a tárgyalt korszakban megtalálható forma előfordul már korábban is (pl. a Szob–kiserdei peremnél behúzott táltípus 'előfutára' került elő a Szob–Homokokon feltárt késő avar temetőben). A *különleges típusú kerámiák* közül a palackok szintén ismertek már a késő avar korban is. A bordázott nyakúak és a kétfülű edények viszont a honfoglaló magyarok emlékeanyagával együtt tűntek fel a Kárpát-medencében. A bordás nyakú edények gondos kivitelű példányainak fazék-változata jelenik meg a X–XI. század fordulóján a köznépi temetőkben, és legkésőbb a XI. század végén el is tűnik a leletekből. A bordás nyakú és a kétfülű edények a X–XI. századra jellemző, korhatározó sírmelléletek.

6. A X–XI. SZÁZADI SÍROK ÉS TELEPEK KERÁMIÁJA

A sírokba helyezett kerámia a mindennapi életben használt agyagedények közül a kisméretű fazekakat, a tálakat és a különleges típusú edényeket képviseli. A nagyobb méretű fazekak és a településeken igen nagy számban előforduló cserépbográcsok hiányoznak. Ezért természetesen, korlátozottan lehet csak a sírokban talált kerámiákból levonható általános megfigyeléseket a telepkerámiákra átvinni. Az összehasonlítást erősen gátolta, hogy a dolgozat adatgyűjtésének idején még csak néhány X–XI. századi településrészlet publikációja illetve előzetes jelentése állt rendelkezésre (Szarvas–Rózsás,⁵⁰ Doboz,⁵¹ Tatabánya–Dózsakert⁵²). Esztergom–Szentgyörgymezőn 1980-ban kezdődött meg a feltárás. A települést az előkerült kerámia legjellemzőbb díszítése: a fazekak vállán körbefutó hullámvonal/köteg/ és alatta, oldalán sűrű közökkel, az edény egész testén spirálisan

50 KOVALOVSKI 1960, 40.

51 KOVALOVSKI 1975, 210–211.

52 VÉKONY 1980, 29.

körbefutó vonal; valamint a fazék alakú, bordás nyakú edény alapján a X–XI. századra lehet keltezni. A leletanyagban a Kárpát-medence északi részére jellemzően nagy – az egyébként a VII–IX. században általánosan elterjedt – szélesen, kifelé lejtőn ferde levágott szélű peremek száma, és aránylag gyakori a tál.⁵³

A terepbejárások során gyűjtött, kézikorongon készült edénytöredékek korának pontos meghatározása még nehezebb feladat, hiszen a VII–XI. században egyöntetű a kerámia készítésének technikája, és a kisebb cserépdarabokból az edény arányai, a díszítés rendszere nem állapítható meg. Ezekben az esetekben az egyes lelőhelyek teljes anyagát figyelembe véve, a kézzel formált edénytöredékek megléte, illetve hiánya és a kézikorongon felépített cserépbogrács előfordulása alapján lehetséges a VII–IX. és a X–XI. századi darabok szétválasztása.

7. ÚJ LEHETŐSÉGEK

Az anyaggyűjtés lezárása óta igen jelentősen megnőtt a hitelesen feltárt, illetve a hitelesített temetők aránya, valamint több település leletanyaga is hozzáférhetővé vált. Takács Miklós az Árpád-kori cserépbográcsokról írt

monográfiája mellett számos tanulmányában foglalkozott a X–XI. századi kerámia jellegzetességeivel.⁵⁴ 2005-ben – szintén Révész László közvetítésével – kezdődött egy új lehetőség kialakítása. Merva Szabina régész-hallgató (ELTE) szakdolgozati témájául választotta a disszertáció elkészülte óta eltelt időszak kerámiamellékleteinek összegyűjtését, feldolgozását.⁵⁵ Távlati cél, hogy a két dolgozat katalógusát egységes adatbázissá gyűrjük, és az elemzéseket kiegészítsük a települések kerámiaanyagával való összevetéssel. Számos egyéb, a disszertációban csak érintőlegesen kezelt részlet kidolgozás is felmerült, természetesen. Ezek közül itt csak egyet emeltem ki, amit mindenképpen nagyon alaposan körül kell járni. A feldolgozó munkához pillanatnyilag csak a lelkesedés áll rendelkezésünkre, anyagi fedezet – pl. távolabbi múzeumok felkeresésére, digitális eszközök beszerzésére, természettudományos vizsgálatok végzésére – nem. Összeállt az 1982 óta napvilágot látott kerámialeletek listája. Elkészült egy adatbázis, ami megkönnyíti az edények formai és díszítésbeli sajátosságainak elemzését, a hozzájuk kapcsolódó temetkezési szokások taglalását, valamint mindezek tér- és időbeli elterjedésének vizsgálatát.⁵⁶

53 Lázár Sarolta, a dolgozat adatgyűjtésekor még közöletlen feltárása leleteit az ásató szíves engedélyével tanulmányozhattam. Azóta ld. LÁZÁR 1998.

54 L. http://www.archeo.mta.hu/Munkatársak_elérhetőségek/Takacs_Miklos/Bibliografia

55 A dolgozat konzulense Vida Tivadar, segítői Révész László és Wolf Mária (MNM), Takács Miklós (MTA Régészeti Intézete).

56 A 2008-ban „Kerámia a 10–11. századi sírokban” címmel elkészült szakdolgozat végül Északkelet-Magyarország régi és új kerámialeleteit taglalta. Azóta Merva Szabina több hazai és nemzetközi kutatás keretében, számos előadás és cikk formájában vizsgálta a X–XI. századi kerámia különféle aspektusait. Két készülő PhD dolgozat is foglalkozik kapcsolódó témákkal: Pap Ildikó Katalin: Vas megye 9–12. századi településkerámiája és Skriba Péter: Késő avar sírkerámia az Avar Birodalom nyugati részén.

- BAKAY 1978 = Bakay K.: Honfoglalás- és államalapítási kori temetők az Ipoly mentén. *StComit* 6. Szentendre 1978.
- BÓNA 1971 = Bóna I.: Honfoglalás kori magyar sír Dunaujvárosban. *ArchÉrt* 98 (1971) 170–175.
- Cs. SÓS 1973 = Cs. Sós Á.: Jelentés a pókaszepetki ásatásokról. *ArchÉrt* 100 (1973) 66–67.
- ČAPLOVIĆ 1954 = Čaplović, P.: Slovanské pohrebište v Nitre pod Zoborom. *SlovArch* 2 (1954) 5–50.
- DIENES 1956 = Dienes I.: A bordányi (Csongrád m) honfoglaló magyar asszony lószerszáma. *MFME* 1 (1956) 36–54.
- DIENES 1965 = Dienes I.: A honfoglaló magyarok. In: Nagy Gy. (szerk.): Oroszáza története és néprajza. Oroszáza 1965, 136–174.
- FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962 = Fehér G.–Éry I.–Kralovánszky A.: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Régészeti Tanulmányok 2. Budapest 1962.
- FETTICH 1937 = Fettich N.: A honfoglaló magyarság fémművészete. *ArchHung* 21. Budapest 1937.
- FOLTIN 1887 = Foltin J.: A besenyők sírhalmai Szilhalom mellett és a magyarkori leletek. Adatok az egri egyházmegye történelméhez 2. Eger 1887, 111–165.
- HORVÁTH 1934 = Horváth T.: Honfoglalás kori sírok Tiszaburán. *ArchÉrt* 47 (1934) 141–148.
- K. ÉRY 1968 = K. Éry K.: Reconstruction of the Tenth Century Population of Sárbogárd on the Basis of Archaeological and Anthropological Data. *Alba Regia* 8–9 (1968) 93–147.
- KARÁCSONYI 1903 = Karácsonyi J.: Bihari, honfoglalás kori lovas -sírról. *ArchÉrt* 23 (1903) 66–67, 405–412.
- KISS 1969 = Kiss, A.: Über die mit Keramik verbundenen Bestattungen im Karpatenbecken des 10–11. Jahrhunderts. *MFME* 1969/2, 175–182.
- KISS 1982 = Kiss A.: Baranya megye X–XI. századi sírleletei. In: Dienes I. (szerk.): Magyarország honfoglalás- és Kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga. I. Budapest 1982.
- KOPERSKI-PARCZEWSKI 1978 = Koperski, A.–Parczewski M.: Das altungarische Reitergrab von Przemyśl (Südpolen). *ActaArchHung* 30 (1978) 213–230.
- KOVALOVSKYI 1960 = Kovalovszki J.: Ásatások Szarvas környéki Árpád-kori falvak helyén. *ArchÉrt* 87 (1960) 32–40.
- KOVALOVSKYI 1975 = Kovalovszki J.: Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról 1962–1974. *ArchÉrt* 102 (1975) 204–223.
- KOVÁCS 1942 = Kovács I.: A kolozsvári Zápolya-utcai magyar honfoglalás kori temető. Közlemények az Erdélyi Nemzeti Museum Érem- és Régiségtárából 20/1 (1942) 85–118.
- KOVÁCS 1988 = Kovács L.: A tímári (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temetőmaradványok *CommArchHung* 1988, 125–158.
- KOVÁCS, 1994 = Kovács, L.: Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs (mit einem Beitrag von Imre Lengyel). *VariaArchHung* 6. Budapest 1994.
- KÜRTI 1980 = Kürti B.: Honfoglalás kor magyar temető Szeged–Algyőn. *MFME* 1978–79/1, 323–347.
- KVASSAY 1984 = Kvassay, J.: Keramikbeigaben in den Gräbern des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. In: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.–10. Jahrhundert. Symposium Nové Vozokany 3.–7. Oktober 1983. Nitra 1984, 173–178.
- LÁZÁR 1998 = Lázár S.: Kora Árpád-kori település Esztergom–Szentgyörgymezőn. *Opuscula Hungarica* 1. Budapest 1998.
- LENHOSSÉK 1878 = Lenhossék J.: A mesterségesen eltorzított koponyákról általában, különösen pedig egy Csongrádon és Székely-Udvarhelyen talált ilyenmű makrocephal és egy Aicsuton talált barbár korból származó koponyáról. *A Magyar Tudom. Akadémia évkönyvei* 16/II.
- LIPTÁKOVÁ 1963 = Liptáková, Z.: Slovanské pohrebisko z X.–XI. storočia v Úlánach nad Žitavou. *SlovArch* 11 (1963) 223–236.
- MADARAS 1996 = Madaras L.: Szolnok, Lenin Tsz (Ugar) 10. századi temetője (Jász-Nagykun-Szolnok megye 10. századi leletei és azok történeti tanúságai. In: Wolf M.–Révész L. (szerk.): A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Miskolc 1996, 65–116.
- MIROŠŠAYOVÁ 1982 = Miroššayová, E.: Slovanské radové pohrebisko v Radě, okr. Trebišov. *Archeologické Rozhledy* 34-1 (1982) 36–44.
- PASTERNAK 1937 = Pasternak J.: A krylosi (Galícia) magyar sírleletek. In: Fettich Nándor A honfoglaló magyarság fémművészete. *ArchHung* 21. Budapest 1937, 137–141.
- PARÁDI 1959 = Parádi N.: Technikai vizsgálatok népvándorlás kori és Árpád-kori edényeken. *RégFüz* 12. Budapest 1959.
- REJHOLCOVÁ 1995 = Rejholcová, M.: Das Gräberfeld von Čakajovce (9.–12. Jahrhundert). *Analyse. Archaeologica Slovaca–Monographiae. Fontes* 15. Nitra–Budapest 1995.
- SZÁSZ 1911 = Szász F.: A szeghegyi árpád kori temető. *Dolgozatok Kolozsvár* 2 (1911) 301–309.
- SZÉLL 1941 = Széll M.: XI. századi temetők Szent

környékén. *FolArch* 3–4 (1941) 231–255.

SZILÁGYI–SZAKMÁNY–WOLF 2006 = Szilágyi V.–Szakmány Gy.–Wolf M.: Az edelényi X. századi település kerámia leletegyüttesének archaeometriai vizsgálata. In: Holló I. A.–Szulovszky J. (szerk.): *Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében*. Budapest–Veszprém 2006, 59–64.

TETTAMANTI 1975 = Tettamanti S.: *Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében*. *StComit* 3 (1975) 79–123.

TOČIK 1968 = Točík, A.: *Altmagyarische Gräberfelder*

in der Südwestslowakei. *Archaeologica Slovaca-Catalogi* 3. Red.: Točík, A. Bratislava. 1968.

TOČIK–PAULÍK 1979 = Točík, A.–Paulík, J.: *Mohyla z mladšej doby bronzovej a kostrové pohrebisko z 11. storočia v Čápure*. *SlovArch* 27 (1979) 87–124.

TÖRÖK 1962 = Török, Gy.: *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*. *ArchHung*. 39. Budapest 1962.

VÉKONY 1980 = Vékony G.: *Honfoglaló őseink szállása*. *História* II–3 (1980) 28–29.

KERAMIK IN DEN GRÄBERN DES 10.-11. JAHRHUNDERTS (ALTE FUNDE, NEUE MÖGLICHKEITEN)

Mein Beitrag geht auf meiner 1982 gemachter Dissertation – *Keramik in den Gräbern des 10–11. Jahrhunderts* – zurück. Die Ergebnisse der Arbeit stützten sich auf die Analysen von 381 Tongefäßen von 90 Fundstellen.

Gräber mit Gefäßbeigaben kommen im ganzen Karpatenbecken mit verschiedener Bestattungssitten und Beigaben zusammen vor und sind aus allerlei Gräberfeldtypen bekannt. Dabei kommen überall solche Gräberfelder in der Nähe einander vor, in den sich entweder Gefäße als Beigaben, oder keine befanden. Die Gefäßbeigaben verdichten sich in einigen Teilen mancher Gräberfeldern. Die Sitte wurde durch sozialen Stand, Geschlecht und Lebensalter nicht beeinflusst.

Die Herstellungart der Gefäße war einheitlich. Überwiegend wurden kleine Töpfe, aber auch wenige Schüsseln und manchmal Gefäße von besonderer Typen in die Gräber gelegt. Bei den Töpfen ist die gedrungenen Form charakteristisch. Die Ausbildung des Randes ist äußerst vielfältig. Ihre Böden zeigt die Spur der Handscheibenunterlage und bei einem Drittel kommen Bodenstempel vor. Bei den Schüsseln sind zwei Formen charakteristisch, einerseits die kegelstumpfförmige Figur, andererseits Gefäße mit bogiger, über dem Boden stark verengter Seite mit eingezogenem Rand. Eine besonders vielfältige Gruppe bilden die Flaschen und die zweihenkeligen Gefäße. Ein Bruchteil der beigegebenen Gefäße ist unverziert.

Besonders häufig sind die den ganzen Gefäßkörper verzierenden spiralförmig umlaufenden Einritzungen, deren dichte einander überschneidende Striche den Schulter vollständig bedecken. Häufig ist die auf dem Schulter im Wellenstrich beginnende, dann im geraden Strich fortlaufende Verzierung. Die Zahl der davon abweichenden Muster beläuft sich nicht auf die Zahl der verbreitetsten Verzierungsart. Die Verzierungen kommen bei den sämtlichen Gefäßtypen gleicherweise vor. Die räumliche Verbreitung der Gefäßtypen ist bis auf die Schüssel und die zweihenkeligen Gefäße gleichmäßig, die für die nördlichen Gebiete charakteristisch sind. Die Veränderung der Verzierungsarten zeigt eher eine zeitliche Tendenz. Die aus den für die Spätawarenzeit charakteristischen Strichbündel herausbildeten Muster, die eingesteckten Punktreihen und die Verzierung des Randes sind hauptsächlich bei den Gefäßen des 10–11. Jahrhunderts beobachtbar. Die eingeritzten schrägen Striche, sowie das mit Zahnrad eingedruckte Muster erscheinen auf den Gefäßen in den Gräberfeldteilen des 11. Jahrhunderts.

Bei Fertigstellung der Dissertation stand kein veröffentlichtes Siedlungsmaterial zur Verfügung. Seit Abschluß der Materialsammlung ist der Anteil der freigelegten bzw. bearbeiteten Gräberfelder deutlich gewachsen, sowie wurde das Fundmaterial von mehreren Siedlungen zugänglich.